

Intervencions de promoció de la salut

Agència de Salut Pública de Barcelona

Descripció

En aquest document es presenten les principals característiques del les intervencions de promoció de la salut desenvolupades per l'Agència de Salut Pública de Barcelona

Autoria

Lucía Artazcoz (coordinació)

Carles Ariza

Montse Bartroli

Núria Calzada

Carme Cortina

Ferran Daban

Elia Diez

Anna M. Guitart

Olga Juárez

Maria José López

Maribel Pasarín

Montse Petit

Rosa Puigpinós

Pilar Ramos

Francesca Sánchez

Realització

El Tinter SAL, empresa certificada ISO 9001, ISO 14001 i EMAS

Dipòsit legal: B.17811-2014

Barcelona, juny de 2014

Citació recomanada: Artazcoz L, Ariza C, Bartroli M, Calzada N, Cortina C, Daban F, Diez E, Guitart AM, Juárez O, López MJ, Pasarín M, Petit M, Puigpinós R, Ramos P, Sánchez F. Intervencions de promoció de la salut. Agència de Salut Pública de Barcelona. Barcelona: Agència de Salut Pública de Barcelona, 2014.

© Agència de Salut Pública de Barcelona

ÍNDEX

INTRODUCCIÓ	4
INTERVENCIIONS ADREÇADES A POBLACIÓ INFANTIL	6
Descripció i valors.	6
Impacte, població diana i entorn d'actuació	6
Col·laboracions, recursos i estat de l'avaluació.	7
INTERVENCIIONS ADREÇADES A POBLACIÓ ADOLESCENT I JOVE	9
Educació per a la salut a l'escola. Descripció i valors	9
Educació per a la salut a l'escola. Impacte, població diana i entorn d'actuació.	10
Educació per a la salut a l'escola. Col·laboracions, recursos i estat de l'avaluació	11
Oci saludable. Descripció i valors	12
Oci saludable. Impacte, població diana i entorn d'actuació.	13
Oci saludable. Col·laboracions, recursos i estat de l'avaluació	14
Altres intervencions comunitàries. Descripció i valors.	15
Altres intervencions comunitàries. Impacte, població diana i entorn d'actuació.	16
Altres intervencions comunitàries. Col·laboracions, recursos i estat de l'avaluació	18
Prevenció indicada del consum de drogues. Descripció i valors	19
Prevenció indicada del consum de drogues. Impacte, població diana i entorn d'actuació	19
Prevenció indicada del consum de drogues. Col·laboracions, recursos i estat de l'avaluació.	19
INTERVENCIIONS ADREÇADES A POBLACIÓ ADULTA	20
Descripció i valors.	20
Impacte, població diana i entorn d'actuació	20
Col·laboracions, recursos i estat de l'avaluació.	21
INTERVENCIIONS ADREÇADES A POBLACIÓ GRAN	22
Descripció i valors.	22
Impacte, població diana i entorn d'actuació.	22
Col·laboracions, recursos i estat de l'avaluació.	23
INTERVENCIIONS ADREÇADES A POBLACIONSESPECÍFIQUES	24
Descripció i valors.	24
Impacte, població diana i entorn d'actuació	24
Col·laboracions, recursos i estat de l'avaluació.	24
PROGRAMA INTEGRAL D'INTERVENCIÓ TERRITORIAL. SALUT ALS BARRIS A BARCELONA	25
REFERÈNCIES	26

INTRODUCCIÓ

La promoció de la salut es el procés de permetre a les persones incrementar el control sobre la seva salut i els seus determinants i així millorar la seva salut.¹ Per assolir un estat de complet benestar físic, mental i social, un individu o un grup han de ser capaços d'identificar i realitzar les seves aspiracions, de satisfer les seves necessitats i de canviar o adaptar-se al seu entorn. La salut es un recurs per a la vida quotidiana i la promoció de la salut és un concepte positiu que posa l'èmfasi en els recursos socials i personals, així com en les capacitats. Per tant, no és només responsabilitat del sector sanitari sinó que, fonamentalment, implica sectors no sanitaris.

Sovint existeix una confusió sobre el que és i no és la promoció de la salut. Es confon prevenció clínica amb promoció de la salut. S'identifica, erròniament, la promoció de la salut amb l'educació per a la salut i el màrqueting social orientats a modificar els factors de risc relacionats amb les conductes individuals.² Es confon també la promoció de la salut amb l'actuació i educació sanitària sobre determinades patologies o grups de població amb malalties específiques. La promoció de la salut és quelcom més, està profundament influïda per variables socials i, per tant, és un producte social.³ La promoció de la salut, a diferència de l'abordatge clínic centrat en la malaltia, aplica una estratègia global que s'adreça a la població en el seu conjunt i no només a les persones malaltes, al desenvolupament de la salut i les seves causes socials i no només a l'àmbit biològic, combina metodologies i plantejaments diversos fugint del monopoli corporatiu i afavoreix la participació i l'autoajuda allunyant-se del paternalisme. No es tracta, doncs, d'un servei mèdic, sinó d'una activitat en l'àmbit de la salut pública i de les polítiques socials.

L'efectivitat de les intervencions de salut pública s'il·lustra gràficament amb una piràmide que considera cinc nivells d'actuacions (figura 1).⁴ Les més efectives són les situades en la base, que tenen el major impacte sobre la població i requereixen poc esforç individual; en la part de dalt estan les accions de consell i educació per a la salut que s'adrecen als individus i requereixen un gran esforç individual. Encara que l'educació per a la salut es considerada per moltes persones com l'essència de l'acció en salut pública, acostuma a ser la intervenció menys efectiva. En la pràctica, fins i tot els millors programes d'educació per a la salut tenen un impacte limitat a llarg termini perquè els estils de vida estan determinats socialment. Tanmateix, les intervencions d'informació i educació per a la salut són sovint les úniques possibles i quan s'apliquen de manera rigorosa, consistent i repetida poden tenir un impacte considerable. Finalment, és important recordar que la majoria de les intervencions de salut pública són cost-efectives.⁵

Figura 1. Piràmide de l'impacte en la salut de les intervencions

Font: Frieden 2010.

El Pla de Promoció de la Salut i Salut Comunitària de Barcelona⁶ inclou actuacions sectorials al llarg del cicle vital i altres sobre col·lectius vulnerables, així com abordatges territorials centrats en el Programa Salut als Barris a Barcelona (SaBB), en el què s'implementen accions diverses adreçades a les necessitats d'un territori concret, amb els seus recursos i amb el protagonisme dels agents de la comunitat. En aquest document es presenten els programes de promoció de la salut liderats per l'Agència de Salut Pública de Barcelona (ASPB) seguint la mateixa estructura. La descripció de les característiques dels programes de promoció de la salut es fa d'acord amb les següents dimensions:

1. Descripció
2. Valors
3. Impacte/cobertura
4. Població diana
5. Entorn d'actuació principal
6. Col·laboracions
7. Recursos/finançament
8. Estat de l'avaluació

INTERVENCIONS ADREÇADES A POBLACIÓ INFANTIL

Descripció i valors

Descripció	Valors
<p>Programa d'habilitats parentals</p>	<p>Té com a objectiu la millora de les habilitats i competències parentals, les relacions familiars i la prevenció de problemes emocionals i de conducta dels fills i filles derivats de les pautes de criança. També contribueix a reduir l'estrès dels pares i mares relacionat amb el seu rol parental.⁷ Es basa en la realització de tallers – entre 9 i 11 sessions – amb pares i mares, alguns d'ells compartits amb els fills i filles, dinamitzats per una persona professional.⁸</p>
<p>Programa desenvolupat per donar resposta a la necessitat expressada la comunitat i en el context d'anàlisi de necessitats del programa SaBB. Es basa en l'evidència de l'impacte positiu de les habilitats parentals en nens i nenes al llarg de la seva vida, així com en els pares. Tots els tallers són avaluats sistemàticament. A més, s'està elaborant una tesi basada en el programa. S'ha creat un grup intersectorial per al seu seguiment. S'estan desenvolupant tallers en diversos territoris de Barcelona, sobretot en els de nivell socioeconòmic més desfavorit, amb la col·laboració d'altres sectors i la participació de les famílies.</p>	<p>Prevenició de l'obesitat infantil a Barcelona (POIBA) és un projecte de recerca que té com a objectiu prevenir l'obesitat infantil, problema de salut que ha augmentat considerablement en els últims anys en la població infantil de la ciutat. En el marc del projecte s'han dissenyat i estan en fase d'avaluació de l'efectivitat dues intervencions – Creixem sans i Creixem MÉS sans - per millorar els hàbits relacionats amb l'alimentació i nutrició, l'activitat física i el descans dels escolars. Aquestes intervencions incorporen de manera explícita el principi d'equitat. El programa s'ajusta als estàndards previs d'evidència.⁹</p>
<p>POIBA-Creixem sans; POIBA-Creixem MÉS sans</p>	<p>Intervenció que neix de la necessitat de complementar els programes d'educació per a la salut a l'escola sobre alimentació saludable i promoció de l'activitat física amb actuacions sobre l'entorn i una major participació de l'alumnat i de les famílies.</p>

Impacte, població diana i entorn d'actuació

	Impacte/cobertura	Població diana	Entorn
<p>Programa d'habilitats parentals</p>	<p>Fins juny de 2014 havien participat en els tallers de formació 289 pares i mares, 264 fills i filles i s'havien format 160 professionals.</p>	<p>Mares i pares de criatures entre 2 i 17 anys</p>	<p>Comunitari</p>
<p>POIBA-Creixem sans</p>	<p>En el projecte POIBA han participat més de 4000 alumnes de 107 escoles de la nostra ciutat.</p>	<p>Adreçat a escolars de 9 a 10 anys (4rt Primària), i és un conjunt d'activitats dissenyades per ser desenvolupades a l'aula pel professor tutor responsable.</p>	<p>Escolar i familiar</p>
<p>POIBA-Creixem MÉS sans</p>	<p>En el projecte POIBA han participat més de 4000 alumnes de 107 escoles de la nostra ciutat.</p>	<p>Adreçat als alumnes d'11 a 12 anys (6è de Primària), reforça els temes treballats amb el Creixem Sans i s'introdueixen alguns conceptes nous adients per a aquesta edat.</p>	<p>Escolar i familiar</p>

Col·laboracions, recursos i estat de l'avaluació

	Col·laboracions			Recursos/finançament	Estat de l'avaluació
	Institucionals	Entitats	Altres		
Programa d'habilitats parentals	Equips de serveis socials			Una tècnica superior i sis infermeres de l'ASPB per a la dinamització de grups.	Avaluació de procés realitzada per a tots els tallers. Avaluació de resultats en curs.
	Equips d'AP			Molts grups els dinamitzen altres agents prèviament formats per l'ASPB	
	Escoles, EBM, Instituts			Equips de serveis socials	
	Centres oberts			Equips d'AP	
	Casals	Càritas, Fundació Innovació per l'Acció Social (FIAS),		Escoles, Escoles Bressol Municipals (EBM),	
	Biblioteques	Associació Esportiva (AE) Esquitx,		Instituts	
	Plans comunitaris	Associació Pare Manel		Centres oberts	
	Equips d'Atenció a la Infància i l'Adolescència (EAIAs)			Casals	
			Biblioteques		
			Plans comunitaris		
			EAIAs		
			EAPs del Departament d'Ensenyament territorial		

Col·laboracions		Recursos/finançament		Estat de l'avaluació	
Institucionals	Entitats	Altres			
POIBA-Creixem sans	Ajuntament de Barcelona [Institut Barcelona Esports (IBE) i Institut Municipal d'Educació de Barcelona (IMEB)]; Generalitat de Catalunya [ASPCAT, AQuAS, CAP Casc Antic, Consell de l'Esport Escolar de Barcelona (CEEB)]; Ajuntament de Manresa; Facultat de Psicologia i Ciències de l'Educació i l'Esport Blanquerna (URL)	Fundació Catalana de l'Esplai	Fontvella, Danone	L'ASPB dedica recursos humans al disseny, l'avaluació i la implantació dels programes. Fontvella finança l'edició de les guies i fitxes de famílies i de l'alumnat. L'IMEB s'encarrega de la xerrada de les famílies. La Fundació Catalana de l'Esplai cedeix la seva plataforma "Edu Natura" sense cost, en un conveni anual. L'IBE assumeix les ajudes a les quotes d'activitat física	Creixem sans s'avalua en el context del projecte POIBA. En aquest moment està pràcticament acabada l'avaluació de procés, i amb dades provisionals i satisfactòries l'avaluació de l'efectivitat.
POIBA-Creixem MÉS sans	Ajuntament de Barcelona [Institut Barcelona Esports (IBE) i Institut Municipal d'Educació de Barcelona (IMEB)]; Generalitat de Catalunya [ASPCAT, AQuAS, CAP Casc Antic, Consell de l'Esport Escolar de Barcelona (CEEB)]; Ajuntament de Manresa; Facultat de Psicologia i Ciències de l'Educació i l'Esport Blanquerna (URL)	Fundació Catalana de l'Esplai	Fontvella, Danone	L'ASPB dedica recursos humans al disseny, l'avaluació i la implantació dels programes. Fontvella finança l'edició de les guies i fitxes de famílies i de l'alumnat. L'IMEB s'encarrega de la xerrada de les famílies. La Fundació Catalana de l'Esplai cedeix la seva plataforma "Edu Natura" sense cost, en un conveni anual. L'IBE assumeix les ajudes a les quotes d'activitat física	Fase d'avaluació

INTERVENCIONS ADREÇADES A POBLACIÓ ADOLESCENT I JOVE

Educació per a la salut a l'escola. Descripció i valors

Programes d'educació per a la salut a l'escola basats en models de canvis conductuals i en l'evidència de la seva efectivitat a Barcelona que han estat actualitzats recentment. Actuen sobre diversos hàbits relacionats amb la salut i estan implantats a les escoles de la ciutat des de fa anys. No estan inclosos en el currículum escolar, per la qual cosa la seva implantació a les escoles és voluntària. Tots ells requereixen la participació activa del professorat i del Consorci d'Educació de Barcelona (CEB). La cobertura de la majoria d'ells se situa al voltant del 30% dels centres d'educació secundària.

	Descripció	Valors
PASE	Prevenió de les Addicions a Substàncies a l'Escola amb especial referència al consum de tabac [1r d'Educació Secundària Obligatòria (ESO)].	Programa basat en l'evidència de la seva efectivitat a Barcelona amb avaluació anual de la cobertura. És el més antic dels programes d'educació per a la salut a l'escola
Classe sense fum	Concurs sobre prevenció del tabaquisme (1r i 2n ESO). Es basa en el compromís d'una classe per a mantenir-se sense fumar. ^{10 11}	Programa basat en l'evidència amb menor implantació que la resta de programes d'educació per a la salut a l'escola en bona part degut a l'alta exigència de compromís de tot l'alumnat
CANVIS	Educació sobre els canvis corporals a la pubertat, alimentació i els seus trastorns així com promoció de l'activitat física (2n ESO).	Programa basat en l'evidència de la seva efectivitat a Barcelona ¹² amb avaluació anual de la cobertura.
Sobre canyes i petes	Prevenió de drogodependències, centrada específicament en el consum d'alcohol i cànnabis (3r ESO).	Programa basat en l'evidència de la seva efectivitat a Barcelona amb avaluació anual de la cobertura. ^{13 14}
Parlem-ne, no et tallis	Prevenió de l'embaràs adolescent i de les infeccions de transmissió sexual, que inclou el VIH/sida. S'adreça als estudiants de secundària i es pot aplicar des de 3er d'ESO fins a 2n de batxillerat o de cicles formatius.	Programa basat en l'evidència de la seva efectivitat a Barcelona amb avaluació anual de la cobertura. S'adapta a la diversitat de necessitats de manera que el professorat pot triar entre dos itineraris d'acord amb les característiques del grup, del centre i de les seves preferències.

Educació per a la salut a l'escola. Impacte, població diana i entorn d'actuació

	Impacte/cobertura	Població diana	Entorn
PASE	L'avaluació de l'efectivitat del programa, en el context de l'estudi longitudinal del projecte ESFA, va revelar una reducció del 4,6% de nous fumadors tres anys després de la seva aplicació. ¹⁵ D'acord amb aquesta efectivitat, en un estudi posterior, es va estimar un estalvi de 1.022,78€ per cada fumador evitat. ¹⁵⁻¹⁷	Escolars preadolescents de 1r d'ESO.	Escolar
Classe sense fum	La participació en el programa pot retardar l'inici en el tabaquisme a l'adolescència. És un programa implantat a tota Europa. En l'avaluació més completa feta a Alemanya, la diferència en el consum regular dels participants en el programa fou un 4,3% menor que entre els que no van participar al cap d'un any. ¹¹	Escolars preadolescents de 2n d'ESO anys.	Escolar
CANVIS	Hi ha evidència de l'efectivitat dels programes d'aquest tipus. ^{9, 18} La seva efectivitat en millorar el patró alimentari i els coneixements de l'alumnat es va demostrar en una avaluació del programa en més de 2500 alumnes de 2n d'ESO l'any 2000. El curs acadèmic 2013-14 es van inscriure 85 escoles de Barcelona, el que suposa un total de 5.851 escolars participants. El programa va obtenir una cobertura del 39% respecte el total de centres de Barcelona.	Alumnat de 2n d'ESO	Escolar
Sobre canyes i petes	L'avaluació de l'efectivitat va mostrar una incidència de nous consumidors de cànnabis en els 30 darrers dies un 4,4% menor en els escolars exposats al programa que en els que no el van fer. Globalment els adolescents que van fer el programa tenien un 40% menys de risc de passar a un consum regular de la substància que els que no el feien. ¹⁴ Els resultats eren millors com millor es feia la intervenció a classe.	Escolars adolescents de 3r d'ESO	Escolar
Parlem-ne; no et tallis	Aquest programa va demostrar la seva efectivitat amb millores rellevants en la prevenció de les relacions sexuals sense protecció i l'ús de preservatius, la intenció de conducta i els coneixements. ¹⁹	Alumnat de 4rt d'ESO (també recomanable en educació post-obligatòria)	Escolar

Educació per a la salut a l'escola. Col·laboracions, recursos i estat de l'avaluació

	Col·laboracions			Recursos/finançament	Estat avaluació
	Institucionals	Entitats	Altres		
PASE	Centres educatius d'educació secundària Salut i Escola – Consulta Oberta (AP)	–	–	Propis de l'ASPB. Es lliura un quadern per a cada alumne cada curs i una guia per al professorat una sola vegada. A més l'ASPB dedica personal, formació i assessoria	Avaluació de l'efectivitat de les tres versions realitzades. Avaluació vigent. ¹⁴
Classe sense fum	Generalitat de Catalunya, Agència de Salut Pública de Catalunya (ASPCAT). Centres educatius d'educació secundària	–	–	Propis de l'ASPB. Es lliuren els materials necessaris per difondre les bases del concurs i signar els compromisos individual i d'aula. Hi ha participació en el finançament dels premis en proporció al nombre d'alumnat participant a Barcelona ciutat.	Avaluació europea de referència. No existeix avaluació de l'efectivitat a Barcelona ni a Espanya.
CANVIS	Centres Educatius de Secundària ICE de la UB: per formació de professorat Salut i Escola- Consulta Oberta de l'AP	–	–	Propis de l'ASPB. Es lliura un quadern per a cada alumne cada curs i una guia per al professorat una sola vegada. A més l'ASPB dedica personal, formació i assessoria	Es fa avaluació anual de procés. També avaluació de les sessions anuals de formació.
Sobre canyes i petes	Centres Educatius de Secundària Salut i Escola- Consulta Oberta de l'AP	–	–	Propis de l'ASPB. Es lliura un quadern per a cada alumne i una guia informativa sobre el cànnabis a cada família cada curs i una guia i dos DVD per al professorat una sola vegada. A més l'ASPB dedica personal, formació i assessoria	Avaluació de l'efectivitat vigent. ¹⁶

	Col·laboracions			Recursos/finançament	Estat avaluació
	Institucionals	Entitats	Altres		
Parlem-ne, no et tallis	Centres Educatius de Secundària obligatòria i post-obligatòria Tardes Joves [Institut Català de la Salut (ICS) i Institut Municipal d'Assistència Sanitària (IMAS)] ICE de la UB: per formació de professorat Departament de Joventut de l'Ajuntament de Barcelona (Punts JIP: "Jove, Informa't i Participa") Salut i Escola- Consulta Oberta de l'AP	SidaStudi Centre Jove d'Anticoncepció i Sexualitat (CJAS) Inclou entitat que va participar en el seu disseny	Joves de l'aula que fan de dinamitzadors de sessions	Propis de l'ASPB. Es lliura un quadern per a cada alumne cada curs i una guia per al professorat una sola vegada. A més l'ASPB dedica personal, formació i assessoria	Es fa avaluació anual de procés. També: avaluació de les sessions anuals de formació.

Oci saludable. Descripció i valors

Està documentat que els programes de promoció de l'oci saludable tenen un impacte positiu sobre la salut i el desenvolupament social dels adolescents.²¹ Des de l'ASPB, en col·laboració amb altres entitats, com l'IBE, s'han impulsat diverses actuacions adaptades a les característiques del territori. Considerades aïlladament, el seu impacte és menor, però totes elles responen a la mateixa filosofia, de manera que globalment el seu impacte és notable.

	Descripció	Valors
De marxa fent esport	Activitat física no competitiva dos cops a la setmana en un Centre Esportiu Municipal	Actuació intersectorial de promoció de l'activitat física, preferentment en barris desfavorits
Fem Salut a través del circ	Activitat física no competitiva un cop a la setmana	Actuació intersectorial de promoció de l'activitat física a Roquetes adreçada a nois i noies amb risc d'exclusió social
Amics i circ	Activitat física i acompanyament per reduir el fracàs escolar	Actuació intersectorial de promoció de l'activitat física a Bon Pastor i Baró de Viver adreçada a nens i nenes amb dificultats socials i fracàs escolar
Els divendres al pou i Els divendres alternatius	Esport, activitat física, formació i inserció laboral	Actuació intersectorial de promoció de l'oci saludable, a Sta. Caterina, St. Pere, La Ribera, Ciutat Meridiana, Torre Baró i Vallbona adreçada a nois i noies amb risc d'exclusió social
La Karpa	Esport, creació artística, formació i inserció laboral	Actuació intersectorial de promoció de l'oci saludable a Roquetes i Trinitat Nova adreçada a nois i noies amb risc d'exclusió social
Es-For-Sa'T	Esport, creació artística formació i inserció laboral	Actuació intersectorial de promoció de l'oci saludable a Bon Pastor i Baró de Viver adreçada a nois i noies amb risc d'exclusió social

Oci saludable. Impacte, població diana i entorn d'actuació

	Impacte/cobertura	Població diana	Entorn
De marxa fent esport	Durant 2013 la cobertura ha estat del 15% dels joves de 16 i 17 anys dels barris seleccionats per participar al programa.	Nois i noies de 16 i 17 anys de barris desfavorits: Sant Andreu, Verdum, Prosperitat, Porta, Vilapiscina i Torre Llobeta, Congrés Indians, Trinitat Vella, La Verneda i la Pau, St Martí de Provençals, Horta, Carmel, Turó de la Peira, Vila de Gracia, Nova Esquerra de l'Eixample, Vallcarca i Penitents, Raval, Gòtic, Barceloneta, Sant Pere, Santa Caterina i la Ribera, Dreta Eixample, Poble Sec, Sants-Badal, Hostafrancs, St. Genís dels Agudells, Montbau	Barris desfavorits de Barcelona
Fem Salut a través del circ	Durant 2013 han participat 62 nois i noies amb totes les places oferides cobertes. La cobertura ha estat del 9% dels joves de 15 a 19 anys del barri.	Nois i noies de entre 15 i 24 anys del barri de Roquetes amb risc d'exclusió social	Barri de Roquetes, Trinitat Nova, Verdum
Amics i circ	Al 2013 han participat 16 preadolescents, millora l'autoconfiança, l'autoestima, la integració escolar i les relacions socials	Nois i noies de 10-12 anys en risc d'exclusió social	Bon Pastor i Baró de Viver
Els divendres al pou i els divendres alternatius	Al 2013 hi ha hagut 696 participants, amb una cobertura del 20% dels joves de 15 a 24 anys del barri.	Nois i noies d'entre 15 i 24 anys dels barris de Sta. Caterina, St. Pere, La Ribera, Ciutat Meridiana, Torre Baró i Vallbona amb risc d'exclusió social	Barris de Sta. Caterina, St. Pere, La Ribera, Ciutat Meridiana, Torre Baró i Vallbona. Dins del marc SaBB
La Karpa	Al 2013 han participat 265 nois i noies amb una cobertura del 16% dels joves de 15 a 24 anys de la zona.	Nois i noies de entre 15 i 24 anys dels barris de Roquetes i Trinitat Nova amb risc d'exclusió social	Barris de Roquetes i Trinitat Nova. Dins del marc SaBB
Es-For-Sa'T	Al 2013 han participat 30 nois i noies amb una cobertura del 2% dels joves de 15 a 24 anys de la zona	Nois i noies de entre 15 i 24 anys dels barris de Bon Pastor i Baró de Viver amb risc d'exclusió social	Barris de Bon Pastor i Baró de Viver. Dins del marc SaBB

Oci saludable. Col·laboracions, recursos i estat de l'avaluació

	Col·laboracions			Recursos/ finançament	Estat avaluació
	Institucionals	Entitats	Altres		
De marxa fent esport	IBE, ASPB, Centres educatius de secundà- ria, Centres Esportius Municipals	Fundació Esportsalus		Plan Nacional sobre Drogas	Avaluació de procés i satis- facció anuals. Avaluació de resultats en curs.
Fem Salut a través del cerc	Ateneu Popular de Nou Barris/Escola de Cerc-Cerc Social Pla de Desenvolupament Comunitari (PDC)	Ateneu Popular 9 Barris	Taula de salut i taula de fran- ja del PDC de Roquetes	Plan Nacional sobre Drogas	Avaluació de procés i satis- facció anuals. Avaluació de resultats en curs.
Amics i cerc	Agència de Salut Pública de Barcelona, Serveis Socials Franja Besòs	Association de la Fondation Etudiante pour la Ville (AFEV), Ateneu Popular 9Barris, Consorci d'Educació, Centre Cívic Baró de Viver, Centre d'Ense- nyament Infantil i Primari (CEIP) Baró de Viver	Escola l'Espe- rança		Fase pilot
Els diven- dres al pou i els diven- dres alter- natius	Educadors a Partir del Carrer (Serveis Socials), Casals de joves, IES Picasso, Poliesportiu Can Cuyàs, Escola Ferrer i Guàrdia	Centre Cruïlla, Fundació Adsis, Associació Esquix, Fundació Comtal, Co Tria JAC, Joves Acció Convent, Bayt Al-Thaqafa, Centre Palau Alòs	PDC Ciutat Meridiana	Plan Nacional sobre Drogas	Avaluació de procés i satis- facció anuals. Avaluació de resultats en curs.
La Karpa	Educadors a Partir del Carrer (Serveis Socials), Casal joves, Punt Òmnia Trinitat Nova, Escola Pública Antaviana, Centre d'Educació Secundària Guineueta, Escola Sant Josep Oriol, CAS Nou Barris, CSMIJ Nou Barris, CAP Roquetes	Pistes Esportives Antoni Gelabert	Taula de Salut i Taula de Franja del Pla comunitari Roquetes i Trinitat Nova	Plan Nacional sobre Drogas	Avaluació de procés i satis- facció anuals. Avaluació de resultats en curs.

	Col·laboracions			Recursos/ finançament	Estat avaluació
	Institucionals	Entitats	Altres		
Es-For-Sa'T	Educadors a Partir del Carrer (Serveis Socials), CEIP Baró de Viver, Biblioteca Bon Pastor, Centre Cívic Bon Pastor, Poliesportiu Trinitat Vella, Poliesportiu Mar Bella	Educadors a Partir del Carrer (Serveis Socials), CEIP Baró de Viver, Biblioteca Bon Pastor, Centre Cívic Bon Pastor, Poliesportiu Trinitat Vella, Poliesportiu Mar Bella	Educador Social Centre de Serveis Socials (CSS) Franja Besòs, SDJ Bon Pastor, Programa Convivim Esportivament	Plan Nacional sobre Drogas	Avaluació de procés i satisfacció anuals. Avaluació de resultats en curs.

Altres intervencions comunitàries. Descripció i valors

	Descripció	Valors
Programa d'habilitats parentals	Té com a objectiu la millora de les habilitats i competències parentals, les relacions familiars i la prevenció de problemes emocionals i de conducta dels fills i filles derivats de les pautes de criança. També contribueix a reduir l'estrès dels pares i mares relacionat amb el seu rol parental. ⁷ Es basa en la realització de tallers – entre 9 i 11 sessions – amb pares i mares, alguns d'ells compartits amb els fills i filles, dinamitzats per una persona professional ⁸	Programa desenvolupat per donar resposta a la necessitat expressada la comunitat i en el context d'anàlisi de necessitats del programa SaBB. Es basa en l'evidència de l' impacte positiu de les habilitats parentals en nens i nenes al llarg de la seva vida, així com en els pares. Tots els tallers són avaluats sistemàticament. A més, s'està elaborant una tesi basada en el programa. S'ha creat un grup intersectorial per al seu seguiment. S'estan desenvolupant tallers en diversos territoris de Barcelona, sobretot en els de nivell socioeconòmic més desfavorit, amb la col·laboració d'altres sectors i la participació de les famílies.
Fem Salut!	Promoció d'entorns i conductes saludables als centres escolars, amb un procés participatiu de professorat, famílies i alumnat, amb l'assessorament i els suport dels Equips de Salut Comunitària de l'ASPB	Programa recent que neix de la necessitat de complementar els programes d'educació per a la salut a l'escola amb actuacions sobre l'entorn i una major participació de l'alumnat i de les famílies. Hi ha un grup de treball amb representació del referent de salut de les escoles participants - en coordinació amb l'Institut de Ciències de l'Educació (ICE) de la Universitat de Barcelona (UB) - i una avaluació de procés.
Promoció d'una oferta alimentària saludable	Revisió de la programació dels menús escolars	Revisió triennial dels menús escolars en centres d'educació infantil, primària i secundària. Des de fa anys, la programació dels menús és satisfactòria des del punt de vista nutricional. És una actuació que forma part del Pla integral per a la promoció de la salut mitjançant l'activitat física i l'alimentació saludable (PAAS) de l'Agència de Salut Pública de Catalunya (ASPCAT) i prioritzat en el marc del Pla de Salut.

Descripció		Valors
Recomanació sobre màquines expenedores d'aliments i begudes	Díptic que va realitzar el Departament de Salut i altres entitats i en el què l'ASPB va col·laborar	Recomanacions que es fan arribar als centres escolars de Barcelona i altres espais d'infants i joves que disposen de MEABs. Es parteix de la premissa de que seria preferible eliminar les màquines expenedores en espais per menors de 16 anys perquè indueixen al consum. És una línia de l'ASPCAT.
A l'escola la fruita entra sola	Promoció del consum de verdures i fruites, així com de la diversitat del menjar i el menjar d'acord amb l'estacionalitat i la proximitat. És una iniciativa de la Unió Europea que a Barcelona es fa efectiva mitjançant una acció coordinada del Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural, el de Salut i el d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya. Des de l'ASPB es promou a les escoles de la ciutat.	Incideix en una de les mancances en la dieta de la població: el consum de fruita fresca. És un programa que promouen departaments no sanitaris. No treballa des de la informació sinó des de l'oferta directa.
RAM (SaBB)	Programa de salut sexual i contraceptiva adreçat a adolescents	Programa intersectorial que respon a la necessitat identificada de prevenció de l'embaràs adolescent en barris de SaBB.
Suport a la inserció laboral a Zona Nord (SaBB)	Suport econòmic i avaluatiu a un programa d'inserció laboral adreçat a joves que no estudien ni treballen per millorar la salut mental i prevenir l'embaràs adolescent	Programa que respon a la necessitat identificada de prevenció de l'embaràs i altres problemes de salut en adolescents que no estudien ni treballen de barris de SaBB. És intersectorial, participatiu i compta amb la col·laboració d'entitats socials i civils (Fundació Cruïlla, que col·labora amb la Fundació La Caixa). Millora l'autoestima i les capacitats per trobar feina dels participants. ²¹

Altres intervencions comunitàries. Impacte, població diana i entorn d'actuació

	Impacte/cobertura	Població diana	Entorn
Programa d'habilitats parentals	Fins juny de 2014 havien participat en els tallers de formació 289 pares i mares, 264 fills i filles i s'havien format 160 professionals	Pares i mares d'infants entre 2 i 17 anys	Comunitari
Fem Salut!	22 centres educatius	Escoles de primària i de secundària	Escolar
Promoció d'una oferta alimentària saludable	En els darrers dos cursos s'ha arribat a més del 90% dels centres. Les principals incorreccions han estat: 20% manca d'especificacions (tipus de carn, fruita, peix..), 15% més d'un làctic per setmana de postres, al voltant del 15% un excés de fregits i 6% no arribaven a donar peix dos cops	Escolars que mengen en menjadors escolars	Escolar
A l'escola, la fruita entra sola	El curs 2011-12 van participar 179 escoles de la ciutat de Barcelona	L'alumnat de 2n cicle d'educació infantil i de primària (nens i nenes de 3 a 12 anys).	Escolar

	Impacte/cobertura	Població diana	Entorn
Recomanació sobre màquines expenedores d'aliments i begudes	-	Infants i joves	Escolar i d'espais d'infants i joves
RAM (SaBB)	Cobertura: 22% dels adolescents residents als barris diana. Impacte: augmenta un 7% l'ús de preservatiu	Menors de 20 anys	Comunitari
Suport econòmic i avaluatiu a la inserció laboral a Zona Nord (SaBB)	Curs 2013-2014, 51 adolescents i joves	Joves de 16 a 25 anys que no estudien ni treballen, amb risc de problemes de salut mental i d'embaràs adolescent	Comunitari

Altres intervencions comunitàries. Col·laboracions, recursos i estat de l'avaluació

	Col·laboracions			Recursos/ finançament	Estat avaluació
	Institucionals	Entitats	Altres		
Programa d'habilitats parentals	Equips de serveis socials Equips d'AP Escoles, EBM, Instituts Centres oberts Casals Biblioteques Plans comunitaris EAIAs EAPs del Departament d'Ensenyament territorial	Càritas, FIAS, AE Esquitx, Associació Pare Manel		Una tècnica superior de l'ASPB (psicòloga) Sis infermeres de l'ASPB per dinamitzar grups que consten entre 9 –11 sessions. Molts grups els dinamitzen altres agents prèviament format per l'ASPB.	Es fa l'avaluació de procés. S'ha dissenyat la de resultats i està en procés (es compta amb una tesi doctoral externa en col·laboració amb la UB)
Fem Salut!	Escoles, Agenda 21, CEB, ICE de la UB	Associacions de mares i pares (AMPAs)	Pares i mares	Una tècnica superior i equips de salut comunitària (ESC) de l'ASPB	Avaluació satisfactòria ²²
Promoció d'una oferta alimentària saludable	Acció coordinada del Departament d'Agricultura, Ramaderia, Pesca, Alimentació i Medi Natural, el de Salut i el d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya. escoles	-	-		L'ASPCAT facilita el llistat d'escoles inscrites.
Recomanació sobre màquines expenedores d'aliments i begudes	ASPCAT	-	-	ESC de l'ASPB	Es fa anualment avaluació de procés (cobertura assolida) i de resultat de la revisió
RAM (SaBB)	CAP, Serveis d'Atenció a la salut sexual i reproductiva (ASSIR) Biblioteques, Serveis Socials, Barcelona Activa, Plans de Barri, Centres educatius de primària i secundària	Casals de Joves, Projecte d'Intervenció Comunitària Intercultural, Sala Jove Baró de Viver, Serveis de dinamització juvenil		ASPB	Avaluació de cada barri Avaluació de resultats finalitzada amb bons resultats

	Col·laboracions			Recursos/ finançament	Estat avaluació
	Institucionals	Entitats	Altres		
Suport econòmic i avaluatiu a la inserció laboral a Zona Nord (SaBB)		Fundació Cruïlla	Fundació Fèlix Llobet	Fundació Cruïlla, Fundació Fèlix Llobet, ASPB	En fase d'elaboració de l'informe de l'avaluació pilot

Prevenició indicada del consum de drogues. Descripció i valors

	Descripció	Valors
Atenció a joves consumidors de substàncies (SOD)	El SOD proporciona una atenció individualitzada segons el model d'intervenció breu motivacional amb cribratge de salut mental i addiccions, el que permet la derivació precoç a centres especialitzats corresponents. Al SOD es pot accedir per iniciativa pròpia o per derivació d'un recurs sanitari, educatiu o social.	Neix de l'evidència que en aquesta franja d'edat els programes de control de l'oferta i les intervencions breus són els més eficaços per prevenir l'abús/dependència de substàncies ²³ . És una actuació intersectorial. A tots els adolescents i joves atesos se'ls fa cribratge de salut mental i d'abús/dependència i, si s'escau, es deriva a centres de salut mental i drogues especialitzats en aquesta franja d'edat. Està parcialment finançat pel Plan Nacional sobre Drogas.

Prevenició indicada del consum de drogues. Impacte, població diana i entorn d'actuació

	Impacte/cobertura	Població diana	Entorn
Atenció a joves consumidors de substàncies (SOD)	La cobertura és del 28,7% de la població diana, és a dir joves amb consum de risc per consum de cànnabis. Al 2013 es van atendre 511 joves, dels quals un 13,6% va ser derivat a un centre d'atenció i seguiment de drogodependències especialitzat en adolescents, i un 4,7% a un centre de salut mental infanto-juvenil.	Adolescents i joves que han iniciat consum de substàncies psicoactives.	Barcelona ciutat

Prevenió indicada del consum de drogues. Col·laboracions, recursos i estat de l'avaluació

	Col·laboracions			Recursos/ finançament	Estat avaluació
	Institucionals	Entitats	Altres		
Atenció a joves consumidors de substàncies (SOD)	Mossos Esquadra Guàrdia Urbana Departament de Justícia ConSORCI Serveis Socials	Institut Genus		Parcialment finançat pel Plan Nacional sobre Drogas.	Avaluació de procés i satisfacció realitzada anualment. En procés avaluació d'efectivitat.

INTERVENCIONS ADREÇADES A POBLACIÓ ADULTA

Descripció i valors

	Descripció	Valors
Programa d'habilitats parentals	Té com a objectiu la millora de les habilitats i competències parentals, les relacions familiars i la prevenció de problemes emocionals i de conducta dels fills i filles derivats de les pautes de criança. També contribueix a reduir l'estrès dels pares i mares relacionat amb el seu rol parental. ⁷ Es basa en la realització de tallers – entre 9 i 11 sessions – amb pares i mares, alguns d'ells compartits amb els fills i filles, dinamitzats per una persona professional. ⁸	Programa desenvolupat per donar resposta a la necessitat expressada la comunitat i en el context d'anàlisi de necessitats del programa SaBB. Es basa en l'evidència de l' impacte positiu de les habilitats parentals en nens i nenes al llarg de la seva vida, així com en els pares. Tots els tallers són avaluats sistemàticament. A més, s'està elaborant una tesi basada en el programa. S'ha creat un grup intersectorial per al seu seguiment. S'estan desenvolupant tallers en diversos territoris de Barcelona, sobretot en els de nivell socioeconòmic més desfavorit, amb la col·laboració d'altres sectors i la participació de les famílies.
Fifty-fifty	Programa de promoció d'hàbits saludables en persones de 25 a 50 anys amb risc cardiovascular. Es basa en la motivació per al canvi, activitat física, alimentació saludable, cessació tabàquica, autocontrol de la tensió arterial i dinàmiques de grups d'educació entre iguals. Parteix de la hipòtesi que si es capacita els adults en coneixements, habilitats i actituds sobre un estil de vida saludable, entre iguals, milloren els seus hàbits de salut cardiovascular i l'autocontrol dels factors de risc.	Projecte de recerca en el què participen a Barcelona al voltant de 160 persones, que ha d'avaluar-se. Participen també altres ciutats espanyoles.

Impacte, població diana i entorn d'actuació

	Impacte/cobertura	Població diana	Entorn
Programa d'habilitats parentals	Fins juny de 2014 havien participat en els tallers de formació 289 pares i mares, 2614 fills i filles i s'havien format 160 professionals	Pares i mares d'infants entre 2 i 17 anys	Comunitari
Fifty-fifty	Participen al voltant de 160 persones a Barcelona i prop de 1000 a Espanya	Persones de 25-50 anys amb risc cardiovascular	Comunitari

Col·laboracions, recursos i estat de l'avaluació

	Col·laboracions			Recursos/ finançament	Estat avaluació
	Institucionals	Entitats	Altres		
Programa d'habilitats parentals	Equips de serveis socials Equips d'AP Escoles, EBM, Instituts Centres oberts Casals Biblioteques Plans comunitaris EAIAs EAPs del Departament d'Ensenyament territorial	Càritas, FIAS, AE Esquitx, Associació Pare Manel		Una tècnica superior de l'ASPB (psicòloga) Sis infermeres de l'ASPB per a la dinamització de grups que consten entre 9 –11 sessions. Molts grups els dinamitzen altres agents prèviament formats per l'ASPB	Es va fent l'avaluació de procés S'ha dissenyat la de resultats i està fent-se (es compta amb una tesi doctoral externa amb col·laboració amb la UB)
Fifty-fifty	Ministerio de Sanidad – Agencia Española de Seguridad Alimentaria y Nutrición (AESAN) i Ajuntaments		Fundación Alicia, Barrio Sésamo, Grupo Planeta Centro Nacional de Investigaciones Cardiovasculares (CNIC)	AESAN	Avaluació en procés

INTERVENCIONS ADREÇADES A POBLACIÓ GRAN

Descripció i valors

	Descripció	Valors
Escoles de salut	Intervenció per reduir la solitud de les persones grans	Basada en la necessitat, alta participació de la població dels barris en els què s'implanta, barris en situació desfavorida, i intersectorialitat. Resultats de l'avaluació satisfactoris. Comença la coordinació entre diverses iniciatives similars a Barcelona. L'ASPB lidera a Casc Antic i Bon Pastor-Baró de Viver
Baixem al Carrer	Intervenció per reduir la solitud de les persones grans aïllades per problemes de mobilitat i barreres arquitectòniques a les seves llars	Basada en la necessitat, implantada en barris en situació desfavorida i adreçada sobretot amb persones socioeconòmiques. Resultats de l'avaluació satisfactoris
Activa't als parcs de Barcelona	Promoció de l'activitat física adreçada a persones grans i prevenció de l'aïllament	Col·laboració amb l'IBE i Parcs i Jardins, implantat a 13 parcs de la ciutat al 2013, amb alta participació i resultats d'avaluació molt satisfactoris. Inclou activitats específiques per a la gent gran: exercici aeròbic, de tonificació, equilibri i elasticitat, així com activitats de memòria.

Impacte, població diana i entorn d'actuació

	Impacte	Població diana	Entorn
Escoles de salut	135 persones Millors en salut autopercebuda	Persones majors de 60 anys	Comunitari
Baixem al Carrer	43 persones majors de 60 anys. Millors en salut autopercebuda ²⁴	Persones majors de 60 anys aïllades a casa seva per barreres arquitectòniques	Comunitari
Activa't als parcs de Barcelona	1100 persones inscrites 82% dels usuaris refereix sentir-se millor o molt millor, 23,4% visita menys o molt menys al CAP i 58,7% refereix fer més o molta més activitat física	Població major de 40 anys, principalment majors de 65 anys	Comunitari Parcs i places de la ciutat

Col·laboracions, recursos i estat de l'avaluació

	Col·laboracions			Recursos/ finançament	Estat avaluació
	Institucionals	Entitats	Altres		
Escoles de salut	Districtes, CAP	Associacions de Veïns i veïnes, Fundació de Desenvolupament Comunitari	Farmàcies, Residència de gent gran	ASPB	En procés
Baixem al Carrer	Ajuntament de Barcelona, ASPB	Creu Roja, Fundació Fèlix Llobet		Ajuntament de Barcelona	Avaluació de resultats satisfactòria ²⁵
Activa't als parcs de Barcelona	IBE, Consorci Sanitari de Barcelona, Parcs i Jardins	Associació Esportiva Sarrià, Espai de Mar		IBE, ASPB	Periòdica (trienal en parcs consolidats, anual en els nous). Avaluació del procés

INTERVENCIONS ADREÇADES A POBLACIONS ESPECÍFIQUES

Descripció i valors

	Descripció	Valors
Sirian	Programa de consell contraceptiu	Adreçat a dones joves i adultes, preferentment en situació de vulnerabilitat, en barris en situació desfavorida

Impacte, població diana i entorn d'actuació

	Impacte	Població diana	Entorn
Sirian	Cobertura: 23 % de les dones residents als barris Impacte: millora de l'ús de contracepció i coneixements relacionats	Dones de 20 a 49 anys	Comunitari

Col·laboracions, recursos i estat de l'avaluació

	Col·laboracions			Recursos/ finançament	Estat avaluació
	Institucionals	Entitats	Altres		
Sirian	CAP, ASSIR Biblioteques, Serveis Socials, Barcelona Activa, Plans de Barri, Centres educatius de primària i secundària	Fundació Desenvolupament i Comunitat			Avaluacions en cada barri Avaluació global en elaboració

PROGRAMA INTEGRAL D'INTERVENCIÓ TERRITORIAL. SALUT ALS BARRIS A BARCELONA

	Descripció	Valors
Salut als Barris	Programa per reduir les desigualtats entre barris en situació desfavorida i la resta de la ciutat	Programa integral de salut comunitària en barris beneficiats per la Llei de barris, basat en les necessitats identificades, la intersectorialitat i la participació comunitària. Diagnòstic de salut i avaluació sistemàtics. ²⁵

Es pot trobar més informació sobre aquest programa a <http://www.aspb.cat/quefem/promociosalut.htm>

REFERÈNCIES

- 1 Ottawa Charter for Health Promotion. [Accedit 30 gener de 2012] Disponible a http://www.who.int/hpr/NPH/docs/ottawa_charter_hp.pdf.
- 2 Bunton, R, Macdonald, G, Macdonald G, editor. Health promotion: disciplines and diversity. 2nd. ed. Londres: Routledge; 2003.
- 3 Colomer C, Álvarez-Dardet C. Promoción de la Salud: concepto, estrategias métodos. A: Colomer C, Álvarez-Dardet C (eds.). Promoción de la salud y cambio social. Barcelona: Masson, 2001:27-45.
- 4 Frieden TR. A framework for public health action: The health impact pyramid. *Am J Public Health*. 2010;100:590-595.
- 5 Owen L, Morgan A, Fischer A, Ellis S, Hoy A, Kelly MP. The cost-effectiveness of public health interventions. *J Public Health*. 2012;34: 37-45.
- 6 Artazcoz L, Pasarín M, Diez E. Pla de salut comunitària i promoció de la salut de Barcelona. Barcelona: Agència de Salut Pública de Barcelona, 2012.
- 7 Centers for Disease Control and Prevention. Parent Training Programs: Insight for Practitioners. Atlanta (GA): Centers for Disease Control, 2009.
- 8 Ramos P, Manzanares S. Programa de desenvolupament d'habilitats parentals per a famílies. Barcelona: Agència de Salut Pública de Barcelona, 2012.
- 9 Waters E, de Silva-Sanigorski A, Hall BJ, Brown T, Campbell KJ, Gao Y, et al. Interventions for preventing obesity in children. *Cochrane Database Syst Rev*. 2011.
- 10 Wiborg G, Hanewinkel R. Effectiveness of the "Smoke-Free Class Competition" in delaying the onset of smoking in adolescence. *Prev Med*. 2002;35:241-249.
- 11 Crone MR, Reijneveld SA, Willemsen MC, van Leerdam FJ, Spruijt RD, Sing RA. Prevention of smoking in adolescents with lower education: a school based intervention study. *J Epidemiol Community Health*. 2003;57:675-680.
- 12 Soria Uceró M. Adolescència, alimentació, imatge i salut: efecte de una intervenció. Barcelona: Universitat Politècnica de Catalunya, 2001.
- 13 Ariza C, Pérez A, Sánchez-Martínez F, Diéguez M, Espelt A, Pasarín M, et al. Evaluation of the effectiveness of a school-based cannabis prevention program. *Drug Alcohol Depend*. 2013;132:257-64.
- 14 Tobler N, Lessard T, Marshall D, Ochshorn P, Roona M. Effectiveness of school-based drug prevention programs for marijuana use. *School Psych Int*. 1999;20:105-137.
- 15 Thomas R, Perera R. School-based programmes for preventing smoking. *Cochrane Database Syst Rev*. 2006.
- 16 Ariza C, Nebot M, Giménez E, Tomás Z, Valmayor S, Tarilonte V, et al. Longitudinal effects of the European Smoking prevention Framework Approach (ESFA) Project in Spanish adolescents. *Eur J Public Health*. 2008;18:491-7.
- 17 Hormigo J, García-Altés A, López MJ, Bartoll X, Nebot M, Ariza C. Análisis de coste-beneficio de un programa de prevención del tabaquismo en escolares. *Gac Sanit* 2009; 23:311-4.

- 18 Wiborg G, Hanevinkel R. Effectiveness of the “Smoke-free Class Competiton” in delaying the onset of smoking in adolescence. *Prev Med.* 2002; 35:241-9.
- 19 Wang T, Stewart D. The implementation and effectiveness of school-based nutrition promotion programmes using a health-promoting schools approach: a systematic review. *Public Health Nutr.* 2013;16:1082-1100.
- 20 Díez E, Juárez O, Nebot M, Cerdà N, Villalbí JR. Effects on attitudes, knowledge, intention and behaviour of an AIDS prevention program targeting secondary school adolescents. *Promot Educ.* 2000;7:12-22.
- 21 Priest N, Armstrong R, Doyle J, Waters E. Policy interventions implemented through sporting organisations for promoting healthy behaviour change. *Cochrane Database of Systematic Reviews.* 2008.
- 22 Harden A, Brunton G, Fletcher A, Oakley A. Teenage pregnancy and social disadvantage: systematic review integrating controlled trials and qualitative studies. *BMJ* 2009;339:b4254.
- 23 Ramos P, Pasarín MI, Artazcoz L, Díez E, Juárez O, González I. Escuelas saludables y participativas: evaluación de una estrategia de salud pública. *Gac Sanit.* 2013;27:104-110.
- 24 Toumbourou J, Stockwell T, Neighbors C, Marlatt G, Sturge J, Rehm J. Interventions to reduce harm associated with adolescent substance use. *Lancet.* 2007;369:1391–1401
- 25 Díez E, Daban F, Pasarín M, Artazcoz L, Fuertes C, López MJ, Calzada N. Evaluación de un programa comunitario para reducir el aislamiento de personas mayores debido a barreras arquitectónicas. *Gac Sanit* (en prensa).

**Agència
de Salut Pública**